

RECENSIES

kunnen, wanneer het onderzoek zou worden uitgebreid in tijd én in ruimte. Zulk een opdracht is echter voor één vorser te zwaar. Daarvoor is er een groep nodig of tenminste een instantie die individuen zou kunnen laten werken volgens een vooropgesteld plan, zodat achteraf hun resultaten aanvullend en vergelijkbaar zouden zijn. Spijtig gaat men nog onvoldoende op die wijze tewerk en geven beperkte onderzoekingen - zoals het werk over Diest - die toch veel arbeid hebben gevegd, slechts een matig rendement. In het raam van de prijs voor geschiedenis 1975 heeft het geschiedeniscomité van het Gemeentekrediet van België de studie van M. Theys bekroond met publikatie.

J. Bekers

H. A. Hofman, *Ledeboerianen en Kruisgezinden. Een kerkhistorische studie over het ontstaan van de gereformeerde gemeenten (1834-1927)* (Utrecht: De Banier, 1977, 298 blz.).

Wie de gereformeerden van het bevindelijke type wil leren kennen uit boeken, zal meestal de hulp inroepen van Anne van der Meiden. Diens *Zwarte-kousen kerken*, in de vierde druk omgedoopt tot het gelukkiger *Welzalig is het volk*, heeft met distantie, doch niet zonder invoelende sympathie, een beeld geschetst van geest en leven in piëtistisch-gereformeerde kring. Van der Meiden geeft een goed gelijkend portret, maar één onderdeel is toch minder bevredigend, namelijk de behandeling van het historische. Daarom was er zeker plaats voor een nieuwe aanpak vanuit de geschiedenis, en dat is de leemte die Hofman probeert op te vullen. Zijn veld van onderzoek is kleiner dan dat van Van der Meiden, want het bevindelijk leven wordt in vele kerkgenootschappen aangetroffen. Hofman beperkt zich tot één variant, zij het een zeer belangrijke, die van de gereformeerde gemeenten. In kort bestek geeft hij eerst weer hoe dit kerkverband ontstaan is uit het samenvloeien van twee uit de afscheiding van 1834 voortgekomen stromingen, de Ledeboerianen en de kruisgemeenten. In het tweede stuk volgt dan een beschrijving van het geestelijk en maatschappelijk leven in deze kerken tot 1927. Hofman noemt Van der Meiden in zijn literatuurlijst, maar gaat nergens met hem in discussie, en daarom weet ik niet of hij de volgende conclusie voor zijn rekening zou nemen. Doch ik meen dat beider beeld ongeveer overeenkomt: een klein groepje van onopvallende en eenvoudig levende mensen, geïsoleerd van cultuur en maatschappij. Hun kerkgemeenschap kenmerkte zich zeker in vroeger tijden door een lage organisatiegraad en een zeer bescheiden intellectueel niveau, zodat de leidersfiguren - in de regel predikanten - een sterke persoonlijke uitstraling kenden, die gemakkelijk tot nieuwe scheuringen leidde.

Het boek is bedoeld als gedenkschrift bij het jubileum van de gereformeerde gemeenten. Het is dus wel in de eerste plaats bestemd voor de geloofsgenoten, die het verleden van hun kerk kunnen begrijpen vanuit hun eigen op die geschiedenis geënte dagelijkse ervaring, en voor wie een half woord genoeg is om een wereld van associaties op te roepen. Een lezer buiten die kring heeft het wat moeilijker: hij zal wel eens heen lezen over passages die zwaarder geladen zijn dan hij als outsider vermoedt. Daar staat het grote voordeel tegenover, dat deze beschrijving een zelfbeeld is, dat ons doet zien hoe de bevindelijke gereformeerden zichzelf beschouwd willen hebben. Een goed voorbeeld: de prediking van Ledeboerianen en kruisdominees was christocentrisch, zegt Hofman (177). Mij zou die term niet licht invallen, als ik deze preektrant in één woord moest karakteriseren. Hofmans typering is daarom waardevol, want ze stelt centraal wat de buitenstaander juist gemakkelijk over het hoofd ziet. Begrijpen doe ik het toch niet helemaal. Hofman noemt Ledeboers preken 'gemoedsuitstortingen'. Hij sprak wat de Geest hem ingaf, en hield soms plotseling

op als hij 'niets meer kreeg' (31). Ook Van Dijke bereidde zich veelal niet voor. 'Den meesten tijd had hij vooraf geen tekst', deelt zijn levensbeschrijver mee, 'dikwijls is het gebeurd, dat hij volstrekt niet wist wat hij spreken moest, maar de Heere beschaamde hem nimmer' (37). Zou zo'n prediker nooit los raken van het geschreven Woord, en zou Christus dan toch het middelpunt van zijn prediking blijven? Mij dunkt dat Hofman hier de voorgangers van de negentiende eeuw iets te veel herschept naar het model van zijn eigen tijd, en dat de beschrijving op dit punt te weinig het element van historische ontwikkeling bewaard heeft.

Die ontwikkeling is er natuurlijk geweest, en ze blijkt ook bij Hofman. Een Daniël Bakker, die in 1850 voor het open bovenraam op een stoel stond te bidden om beter door God gehoord te worden (43), had andere voorstellingen van de hemel dan de zestig jaar jongere G. H. Kersten. Wel zijn ze als geestverwanten herkenbaar, want het is een ontwikkeling in continuïteit. De tradities van Ledeboerianen en kruisgezinden leven voort in de gereformeerde gemeenten, zoals ze zelf ook weer hun wortels hebben in de zeventiende en achttiende eeuw. Ledeboer beschouwde zichzelf als de grootste van alle zondaren, zegt zijn biograaf Nicolaas Beversluis - zo had Van der Groe het honderd jaar eerder kunnen zeggen. 'Doch daarom', vervolgt Beversluis, 'kon hij ook de onreine handen niet uitslaan tot kerkherstel, gelijk zoo velen, maar moest in de breuke blijven staan en wachten, of God de Heere naar Zijne ontfermende liefde over Sion, Zelf wilde herstellen en oprichten en bouwen, wat door 's volks zonden was nedergeworpen' (224). Van daaruit loopt geen enkele lijn naar Abraham Kuyper of de zelfbewuste anti-revolutionairen van het interbellum. Maar vergis ik mij indien ik het Ledeboeriaanse beginsel in wat gesecculariseerde vorm vaag meen te herkennen in Aantjes' politiek van christelijke dienstbaarheid, tegenover het triomfalisme van de Kuyperianen?

Om die historische ontwikkeling in volle omvang waar te nemen zou men een ander startpunt moeten kiezen dan 1834 en een later eindpunt dan 1927. Hofman vertelt dat zijn boek eigenlijk als dissertatie bedoeld was, doch dat hij meende niet te moeten ingaan op de wens van zijn promotor, het verleden van de gereformeerde gemeenten meer te verbinden met de nadere reformatie (13). Ik kan mij indenken dat Hofman daartegen opzag, en ik acht zijn keuze ook niet beslist verkeerd. Maar het betere is de vijand van het goede. Verbreding en verdieping van het historisch perspectief kunnen winst brengen. Laten we het houden op een compromis, hoe weinig dat ook met de geaardheid van de gereformeerde gemeenten lijkt te stroken: we beschouwen dit boek als een nuttige voorlopige bijdrage, en wachten op een verdere uitwerking. Hopenlijk zal er dan ook tijd zijn voor een index van personen en plaatsen, die nu pijnlijk gemist wordt.

A. Th. van Deursen

J. G. de Beus, *Morgen bij het aanbreken van de dag! Nederland driemaal aan de vooravond van oorlog* (Rotterdam: Ad Donker, 1977, 24 blz., f49,50, ISBN 90 6100 142 0).

Slechts zelden laten Nederlandse diplomaten zich overhalen tot het publiceren van hun mémoires. De Beus doet dat in feite ook niet. Hij presenteert ons een studie rond drie gebeurtenissen uit zijn diplomatieke carrière, waarbij hij nauw betrokken was. Als jong diplomaat ervoer hij in Berlijn van oktober 1939 tot mei 1940 het voor Nederland zo verwarrende verloop van de waarschuwingen over de aanstaande Duitse aanval. In 1948-49 was hij als naaste medewerker van Van Roijen nauw betrokken bij de behandeling van de Tweede politionele actie in de Veiligheidsraad en als ambassadeur in Canberra kreeg hij in 1960-62 te maken met de laatste fase van het Nieuw-Guinea-conflict.